

UDK 821.163.41.09(049.3)

Primljeno: 28. 09. 2022.

Stručni rad  
Professional paper

**Elma Halilović**

## **DEKODIRANJE KOSOVSKOG MITA KROZ ISTORIJU, TRADICIJU I KNJIŽEVNOST**

**(Boško Suvajdžić, *Ključ od Kosova*, Albatros Plus, Beograd, 2021)**

Zahvaljujući slojevitom i opsežnom pristupu Boška Suvajdžića velikoj temi srpske književnosti, ali i istorije, pred budućim čitaocima nalazi se studiozno i obimno delo *Ključ od Kosova*, objavljeno 2021. godine u izdanju izdavačke kuće Albatros Plus. U samom naslovu jasno uočavamo autorovu nameru da ponovo otvori veliku i značajnu temu Kosova, kako u istorijskom tako i u književnom, društvenom i političkom kontekstu. Ova obimna studija, napisana na oko 450 strana, obuhvata više segmenata koje autor pokušava da rasvetli, objasni, protumači ili, jednostavno, da informiše čitaoca. Zbog kompleksnog i seobuhvatnog pristupa temi, možemo bez rezerve prihvatiti mišljenje recezentkinje ove knjige prof. dr Snežane Samardžije da je ovo „jedinstvena knjiga o Kosovu“. Suvajdžićevu studiju čini osam celina kojima on pristupa sa namerom da kosovsku temu u književnosti, istoriji i kulturi srpskog naroda prikaže na što obuhvatniji način, koristeći različite izvore.

U prvoj celini, naslovljenoj „Kosovo između istorije i mita: epska legenda“, autor se bavi pitanjima istorijskog i mitskog u boju na Kosovu, ističući već na samom početku značaj ovog događaja, koji u kolektivnoj svesti predstavlja presudnu borbu za opstanak naroda. Otvarajući pitanje odnosa istorije i mita u Kosovskom boju autor polazi od hrišćanskih, ali i turskih istorijskih izvora naglašavajući da se „istorija vrlo rano pomešala sa legendom“ (14). U tom kontekstu Suvajdžić raspravlja o pitanjima koja se tiču učešća pojedinaca u boju i o broju, kako turske tako i srpske vojske.

Oslanjajući se na istorijske izvore, kako srpske tako i osmanlijske, on daje uvid u različite aspekte odnosa prema istoriji i legendi o boju na Kosovu. Prateći hrišćanske istorijske izvore, Suvajdžić se osvrće na stavove Ilariona Ruvarca, Franje Račkog, na stavove iznete u crkvenim spisima *Slovo o knezu Lazaru* patrijarha Danila III, kao i u delu monahinje Jefimije *Pohvala knezu Lazaru* (1402), *Žitiju i načelstvu kneza Lazara* (1402) i dr. U otkrivanju osmanskog viđenja Kosovskog boja Boško Suvajdžić navodi najstariji poznati izvor (Iskendername),<sup>1</sup> koji je ispevao pesnik Ahmedija. Kao što u hrišćanskim izvorima postoje različite teorije o događaju, koje se u nekim segmentima poklapaju, a u nekima razilaze, tako se i turski izvori različito odnose prema dešavanjima na Kosovu. Neki se istoričari (Hodža Sadeddin, Kodža Husein i dr.) oslanjaju na starije verzije, dok pojedini pružaju nove podatke (Ašik-paša Zade). Suvajdžić posebnu pažnju u svojim istraživanjima poklanja dvojici turskih istoričara Mehmedu Nešriju i Idrizu Bitlisiju, koji su prema autorovom mišljenju nedvosmisleno pisali pod uticajem kosovske tradicije. U prilog tome autor ukazuje da je Nešri zabeležio važne podatke koji u hrišćanskim izvorima nedostaju: „motiv izbora *carstva nebeskoga* ili *carstva zemaljskoga*“ (31), kao i „motiv uhodjenja turske vojske“ (31), a i Nešri i Bitlisi pominju Miloša kao junaka koji je ubio sultana.

O ovoj temi pisali su mnogi istoričari i na jednoj i na drugoj strani. I jedni i drugi izvori, kako pokazuje Boško Suvajdžić, ukazuju na jasnu potrebu istoričara da se dođe do istine o događajima koji su obeležili Boj na Kosovu. Zahvaljujući Ilarionu Ruvarcu, Safet-begu Bašagiću, Nenadu Ljubinkoviću, Olgi Zirojević i drugima koji su u rasvetljavanju ovog događaja navodili i koristili turske izvore, danas imamo priliku da rekonstruišemo događaje i steknemo kompleksniji uvid u ovaj istorijski trenutak. Iako postoji niz različitih tumačenja istorijskih činjenica i pretpostavki, što je očekivano, stavovi u nekim elementima se i poklapaju, što se vidi u pokušaju utvrđivanja vremena Muratove pogibije, gde se podudaraju hrišćanski i pozniji turski izvori.

Pored istorijskih izvora, navodi Suvajdžić, nemoguće je zanemariti lokalnu kosovsku tradiciju, koja se razvijala ne samo pod uticajem hrišćanske legende i predanja već i pod uticajem muslimanske i albanske tradicije. Sve tri tradicije povezuje prepoznavanje centralnih događaja i motiva koji prate predanje o Kosovskom boju. Autor ističe da se priča o Kosovskom boju, onakva kakvu je poznajemo, najviše temelji na legendi i predanjima koja su počela da se formiraju još u staroj književnosti, neposredno nakon događaja koji su se odigrali 28. juna 1389. godine. U prilog ovakvom mišljenju Suvajdžić se poziva na crkvene spise i usmenu

<sup>1</sup> rva redakcija ovog eposa završena je 1390. godine, neposredno posle bitke (vidi: Suvajdžić 2021: 26).

tradiciju. Zapis o knezu Lazaru kao mučeniku i o ratnicima koji su živote ostavili na bojnopolju nalazi se u tekstu *Slovo o knezu Lazaru* patrijarha Danila III nastalom krajem 1392. ili početkom 1393. godine, kao i u delu monahinje Jefimije *Pohvala knezu Lazaru* (1402), u *Žitiju i načelstvu kneza Lazara* (1402) i dr. Svi spisi se baziraju na eshatološkom predanju. Kada je o usmenoj tradiciji reč posebno se ističe pesma „Propast carstva srpskoga“ (SNP II: br. 64).

U rasvetljavanju kosovskog predanja Boško Suvajdžić dužnu pažnju poklanja predanju o oklevetanom junaku i predanju o izdajniku, ukazujući na njihovu starinu i rasprostranjenost. Razvijanje mita o Obilićevom junaštvu, kako pokazuje Suvajdžić, nalazimo u velikom broju spisa, poput *Turske hronike* (između 1496. i 1501.) Konstantina Mihailovića iz Ostrovice, *Putopisa kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju* 1530. Benedikta Kuripečića, ali i kod stranih putopisaca Stefana Gerlaha, Filipa Difren-Kanea, Žan Palerna Forezjena i dr. Posebnu pažnju kosovskoj legendi poklonio je Mavro Orbini u delu *Kraljevstvo Slovena*, u kojem su, prema Suvajdžićevim rečima, objedinjeni svi njeni elementi. Autor zaključuje kako je epski junak Miloš Obilić kroz istoriju, u različitim društvenim i političkim okolnostima, korišten kao mobilizator nacionalne svesti. U prilog ovakvom mišljenju autor citira Di Lelia, koji je smatrao da je Miloš Obilić bio inspiracija za stvaranje prve srpske kraljevine (59).

Mit o izdaji se razvija uporedo sa mitom o junaštvu. Prvi koji imenuje izdajnika bio je Mavro Orbin u *Kraljevstvu Slovena*, a zatim se na njega nadovezuju i drugi spisi: *Brankovićev letopis*, *Priča o boju kosovskom*, *Podgorički letopis*, *Tronoški rodoslov* i pre svega narodne pesme, kao i pozniiji istorijski izvori. Mišljenje da je Vuk Branković izdao kneza Lazara na Kosovu trajalo je dugo, bivajući podržano, kako pokazuje Suvajdžić, i od pojedinih istoričara i od kolektivnog sećanja (narodne pesme). Tek pozniiji istraživači (Franjo Rački, Ilarion Ruvarac, Stojan Novaković i Armin Pavić) raspravljaju o ovom pitanju i iznose oprečna mišljenja pozivajući se na činjenice. A kako iznosi Suvajdžić, priča o izdaji jedan je od valjanih razloga kojim se mogao objasniti i opravdati poraz Lazareve vojske na Kosovu. Istovremeno, ovo predanje je doprinelo i da se istakne vrednost Obilićevog podviga, koji živi u usmenoj tradiciji. Opreka junaka i izdajnika učinila je da usmena tradicija čuva u kolektivnoj svesti ovaj događaj kao jedan od najvažnijih istorijskih događaja, što, kako uočava Suvajdžić, doprinosi činjenici da kosovski mit i dalje živi u južnoslovenskoj tradiciji.

Drugi deo studije nosi naziv „Kosovo i Metohija u putopisima i etnografskim izvorima“. U ovom segmentu knjige Suvajdžić ukazuje na činjenicu da je teritorija Kosova i Metohije značajna u putopisnoj prozi, jer je put koji povezuje zapad sa

Carigradom prolazio kroz Kosovo polje. Suvajdžićeva iscrpna studija ukazuje da narodne pesme, predanja i legende, koje su beležene na ovim prostorima tokom čitavog prošlog veka, svedoče o snazi kulturnog pamćenja. Poseban značaj za očuvanje kosovske legende, prema mišljenju autora, imaju putopisni i etnografski zapisi. U tom kontekstu autor pominje različite izvore, od turskih (Evlija Čelebija), preko hršćanskih (Benedikta Kuripečića, Stefana Gerlaha) izvora, sa posebnim osvrtom na značajne zapise koje su ostavili Branislav Nušić i Ivan S. Jastrebov. I Nušić i Jastrebov boravili su na Kosovu u svojstvu diplomatskih službenika, ali su, ističe Suvajdžić, i te kako bili angažovani u beleženju kulturnih i tradicijskih osobnosti toga kraja, što je, naravno, značilo i beleženje narodnog folklora. U tom kontekstu Suvajdžić navodi da delo Branislava Nušića, objavljeno u dve knjige pod naslovom *Kosovo*, predstavlja riznicu podataka koji su od ogromnog značaja za južnoslovensku folkloristiku, jer sadrže zapise lirskih i epskih pesama, kratkih govornih umotvorina, predanja i pripovedaka.

Pored Branislava Nušića veliki doprinos u očuvanju tradicije i kulture Kosova dao je ruski diplomata i etnograf Ivan S. Jastrebov objavljivanjem dela *Običaji i pesme Srba u Turskoj*.<sup>2</sup> Rad ruskog diplomate značajan je iz više razloga. Naime, njegov zapisivački rad nastavlja i dopunjava zapisivačku delatnost Vuka S. Karadžića, koji ovaj prostor nije mogao da uvrsti u svoju sakupljačku mapu usmenog stvaralaštva. Osim narodnih pesama koje su objavljene u prvom izdanju, kasnija izdanja su dopunjena narodnim zagonetkama i izrekama sa Kosova i Metohije i Makedonije, kao i zapisima o običajima i obredima koji prate pesme. Prema mišljenju Suvajdžića, ovakvi zapisi svedoče o bogatom kulturnom i folklornom nasleđu koje je izuzetno značajno za proučavanje folkloristike južnoslovenskih naroda, a pomenute knjige Branislava Nušića i Ivana S. Jastrebova zauzimaju posebno mesto, jer su i jedan i drugi živeli na tlu Kosova i samim tim imali neposredan uvid u sve pore društvenog i duhovnog života na tom području.

Treće poglavlje knjige *Ključ od Kosova* nosi naslov „Kosovska usmena epika“. Autor se ovde bavi epskim pesmama u kojima je opevan boj na Kosovu. Prema Suvajdžićevom mišljenju, kosovska epska legenda je nastala odmah nakon boja i kao takva živela je mnogo duže i intenzivnije u usmenoj tradiciji nego u pisanim izvorima. Otuda se u nauci, kako on pokazuje, otvara pitanje kosovske epopeje i stvaranja tzv. „lazarice“, koje prema svemu sudeći nije ni bilo, jer je sama građa ostala zabeležena u fragmentima, pa je stvaranje jedne epopeje bilo nemoguće. Autor navodi da su

---

<sup>2</sup> U prevodu na srpski jezik knjiga je objavljena 2020. godine u izdanju Službenog glasnika i Udruženja folklorista Srbije i Matice srpske.

najstariji pomeni boja na Kosovu zabeleženi u bugaršticama kojih sa ovom temom ima četiri: „Smrt Miloša Dragilovića“, „Kad je poginuo knez Lazar i Miloš Obilić na Kosovu“, „Kako se svadio Miloš Kobilović i Vuk Branković“ i „Boj kneza Lazara i Miloša Kobiljica i izdajnika Vuka Brankovića i devet braće Jugovića na Kosovu polju na 24. džunja godišta 1348“. Zabeležene su u 17. i 18. veku u Dubrovniku i Perastu. Najstarije deseteračke pesme o Kosovu su: „Istorija kneza Lazara, od Kosova i cara Murata“ i „Istorija Musić Stefana“. Obe pesme se nalaze u rukopisu Avrama Miletića iz 18. veka.

Međutim, evidentno je da kosovka legenda najintenzivnije živi u pesmama iz Vukove zbirke i zahvaljujući njima pred čitaocima / slušaocima razotkriva se priča o najsudbonosnijem događaju za srpski narod. U ovom poglavlju Boško Suvajdžić kratko opisuje pesme koje prate priču o Lazaru Hrebeljanoviću od njegove ženidbe, pa do tragične smrti i obretenija njegove svetačke glave. Prateći tematsko-motivsku strukturu pesama Suvajdžić postupno prikazuje razvoj legende: od predskazanja, u knjigama starostavnim, da će Lazar biti knez: „Na njemu će ostanuti carstvo“, preko proročkih snova o propasti carstva, priprema za boj, do samog boja i neposrednih događaja nakon boja. Posebnu pažnju autor poklanja odlomcima pesama koje je Vuk Stefanović Karadžić zabeležio od svoga oca, a objavio ih pod nazivom „Komadi od različitijeh kosovskih pjesama“. Stiče se utisak da su ove pesme glavna okosnica tradicionalne predstave o boju koja je i danas veoma životvorna.

Četvrto poglavlje obuhvata pristupe kosovskoj legendi u južnoslovenskom kontekstu. Suvajdžić ističe da su međusobni uticaji i komparativne veze najizraženiji u domenu usmene tradicije, a svoj stav potvrđuje i mišljenjima Tanje Kmetove i Maje Bošković-Stulli, koje su isticale važnost komparativnog izučavanja folklorne tradicije balkanskih naroda. U ovom segmentu studije autor se posebno bavi recepcijom kosovske epike u bugarskoj folklornoj tradiciji, navodeći da je kosovska legenda kako u srpskoj tako i u bugarskoj usmenoj tradiciji bila zastupljena u različitim epskim formama. Komparativnim izučavanjem teme kosovskog boja u bugarskoj usmenoj književnosti bavile su se Antonina Afanasjeva-Koleva, Elena Ognjanova, a najviše Tatjana Kmetova. Sve tri autorke ističu veliki uticaj srpske usmene epike na bugarsku usmenu tradiciju kada je o kosovskoj legendi reč. Bugarske pesme u kojima se oseća prisustvo epske kosovske tradicije jesu: „Car Lazar, sultan Murad“, „Miloš Kobiličin i Juže Branković v Kosovskija boj“, „San na Milica kralica I“ i „Boj na Kosovo pole“. Osim motivskih podudarnosti Suvajdžić pokazuje i stilsku sličnost srpske i bugarske kosovske epike, što dokazuje njihovom komparativnom analizom. Takođe, motive koje nalazimo u srpskoj tradiciji s Kosova srećemo, u manjoj ili višoj meri slične, u

muslimanskoj i albanskoj usmenoj tradiciji. Boško Suvajdžić, kao i bugarski istraživači, smatra da je prisustvo istih i sličnih motiva iz kosovske epske tradicije intenzivnije ili manje intenzivno u zavisnosti od toga kakve su ideološke i estetske potrebe određene zajednice. Prema njegovom mišljenju bugarske pesme o kosovskom boju su u većini varijante ili prepevi iz srpske epske tradicije.

„Od Višnjića do Njegoša“ naslov je petog poglavlja studije o kosovskom predanju. U ovom delu studije autor je pokušao da pokaže veze između pevanja Filipa Višnjića i kosovskog predanja, koje je u istovetnom duhu pobune i otpora. Suvajdžić naglašava osobenosti Višnjićevog pevanja, ističući korišćenje istorijskih činjenica koje je pevač sakupljao od svojih savremenika i inkorporirao u epsku pesmu. Takođe, autor potvrđuje stav Vladana Nedića da se u Višnjićevim pesmama prepoznaje kosovsko predanje. Prema Suvajdžićevom mišljenju narodni pevač shvata ustanak kao osvetu i pokajanje jednog slavnog poraza.

Osim Višnjićevih motivskih utemeljenja u kosovskom predanju, Suvajdžić pokazuje i odjeke kosovskog mita i njegovih junaka u delu Petra Petrovića Njegoša, nalazeći korenite veze u složenim jezičkim oblicima, ukrštaju elementa narodne epike sa etnografskim detaljima, „uz sveprisutnu mudrost narodnih poslovice i izreka, kojima se naglašava osećanje duhovne veze sa precima“ (203). I kod Višnjića i kod Njegoša motiv kosovske legende dat je u kontekstu pokretačke snage da se deluje protiv Turaka.

Kosovska legenda bila je inspiracija dramskim piscima o čemu Suvajdžić govori u šestom poglavlju knjige. Na samom početku ističe da istorijske drame o Kosovskom boju delom počivaju na usmenoj tradiciji, ali i na pokušaju da predstave jednu širu kulturološku sliku. U poglavlju „Kosovska usmena epika“ bilo je reči o fragmentarnosti kosovskih pesama, pa, prema mišljenju autora, to je, verovatno, jedan od razloga što se ova tema razvijala u dramskim i lirskim formama, i to posebno u periodu predromantizma i romantizma. O kosovskim junacima pisali su Sima Milutinović Sarajlija (*Tragedija Obilić*); Jovan Sterija Popović (*Miloš Obilić ili boj na Kosovu*); Matija Ban (*Car Lazar*); Jovan Subotić (*Miloš Obilić*) i drugi, a ova se tradicija nastavila i u 20. veku, gde posebno treba istaći dramu *Boj na Kosovu* Ljubomira Simovića i drame Miladina Ševarlića, o kojima Suvajdžić kazuje da se dotiču ključnih istorijskih trenutaka vezanih za Kosovski boj.

Tema o kosovskom boju, prema mišljenju Suvajdžića, našla je široko uporište zahvaljujući činjenici da se dramski sukob mogao graditi na temelju tragične krivice kosovskih junaka proizišle iz njihovih izbora. Tako autor postavlja pitanje izbora Miloša Obilića, kneza Lazara i Vuka Brankovića, ističući da su njihovi izbori, u stvari,

pokretači drame, tj. konflikta. Suvajdžić navodi da je drama *Boj na Kosovu* zasnovana na istorijskom događaju, ali sa izrazitim primesama kosovske legende, epike, historiografije, mita i srednjovekovne književnosti. Prema njegovom mišljenju pisanje drame sa ovakvom tematikom za Simovića je moralo biti pravi izazov, jer je pred sobom imao ciklus epskih narodnih pesama o kojima je u našoj i svetskoj književnoj javnosti već donesen visok vrednosni sud. Međutim, primećuje Suvajdžić, Simović pesnik vešto korespondira sa Simovićem dramskim piscem i daje tekstu i temi jedan drugačiji, inovativniji i moderniji ton. On primećuje da je Ljubomir Simović istraživao istorijske izvore, što nagoveštavaju dijalozi njegovih junaka, ali ne bežeći od tradicije, koju, kako pokazuje Suvajdžić, podiže „na viši nivo“. Simović je u stalnom dosluhu sa tradicijom i vešto koristi ono što mu je od nje potrebno, gradeći oblike koji odgovaraju drami. On takođe koristi kratke usmene govorne izraze i funkcionalno ih primenjuje u tekstu. No, bez obzira na to što se, dobrim delom, Simović oslanja na epsku tradiciju, u njegovom interesovanju posebno mesto zauzima običan čovek. I upravo ti likovi, Ribarica, Piljarica, vidar, trgovac i drugi daju dinamičnost radnji, čine dramu modernijom, jer je odvajaju od epske tradicije i predanja.

Poslednje, sedmo poglavlje nosi naziv „Kosovo u srpskoj poeziji 20. veka“ i u njemu se autor bavi, kao što se da pretpostaviti, temom odjeka kosovskog predanja i tradicije u poeziji pesnika dvadesetog veka. U tom kontekstu Suvajdžić polazi od stvaralaštva Milana Rakića, koji je na Kosovu boravio u svojstvu diplomate, ali i pesnika. Rakić je za vreme diplomatske službe napisao pesme koje spadaju u vrh srpske rodoljubive poezije. Autor, takođe, upoznaje čitaoca sa odnosom književne kritike prema Rakićevom stvaralaštvu, navodeći da su ga pojedini književni kritičari visoko cenili (Jovan Skerlić, Bogdan Popović, Isidora Sekulić, Pero Slijepčević i dr.), ali da je bilo i kritičara posebno u drugoj polovini 20. veka koji su osporavali Rakićevu pesničku vrednost (npr. Zoran Mišić, Jovan Hristić). Danas se, prema Suvajdžićevom mišljenju, o Rakiću iznose umereniji stavovi (Jovan Delić, Leon Kojen), a on sam naglašava da je Rakićeva rodoljubiva lirika „s pravom dovedena u vezu sa modernističkom obnovom poezije u pedesetim i šezdesetim godinama 20. veka“ (283). Pišući o poeziji Milana Rakića, autor se posebno dotiče kosovskog ciklusa naglašavajući da se „izborom tema u kosovskom ciklusu i načinom njihove obrade legitimisao kao pravi pesnik kulture“ (289). Naglašava da je Rakić u ciklusu „Na Kosovu“ pokazao svu veštinu pevanja objedinjujući moderno i tradicionalno.

Osim Milana Rakića, Suvajdžić u fokus pesnika koji su pevali o Kosovu, ili su na bilo koji način doveli u vezu svoje stvaralaštvo sa kosovskom tragedijom, izdvaja i

Milutina Bojića te Skendera Kulenovića. U njihovoj poeziji Suvajdžić prepoznaje mitologemu o Velikoj majci, koja je iznad bola i tuge zbog ličnih porodičnih gubitka. Osim pomenutih pesnika, autor se osvrće i na poeziju Vaska Pope, Darinke Jevrić i Rajka Petrova Noga koji su takođe svojim delom nastojali da pronađu ključ od Kosova.

I sam autor ove zanimljive studije, koja sadži mnoštvo podataka, informacija i opservacija na temu Kosovskog predanja, kroz istoriju i književnost, u poslednjem poglavlju „Iz svet(l)osti pojanje“ daje svoj odgovor na pitanje: Postoji li ključ od Kosova? Taj odgovor čini sedam njegovih pesama posvećenih kosovskom predanju i legendi. Profesor i naučni radnik, ali i već etablirani pesnik, ovim staje uz pesnike koji su odali priznanje kosovskoj tradiciji i njenom inspirativnom potencijalu.

Adresa autorice  
Author's address

Elma Halilović  
Škola za dizajn tekstila i kože, Novi Pazar  
elma.halilovic.19@gmail.com